

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ (міжнародний досвід і українська перспектива)

У статті мова розглядається як одна з основних ознак соціальної ідентичності, у тому числі гендерної ідентичності. Реформування мовних норм із урахуванням гендерного компонента стало частиною сучасної мовної політики багатьох країн. Поступовому закріпленню гендерно коректних норм в українській мові сприяють як демократичні перетворення в усіх галузях громадського життя, так і багаті та різноманітні мовні ресурси.

Ключові слова: мовна політика, мовна норма, гендер, сексизм.

З 90-х років ХХ ст. після розпаду СРСР у багатьох країнах СНД мовна політика стає одним із основних параметрів становлення державності, відродження духовності та культури, вона відіграє значну роль у закріпленні незалежності. Для незалежної України мовна політика — це насамперед піднесення статусу державної мови, створення сприятливих умов для її розвитку¹. За визначенням Енциклопедії української мови, «мовна політика — це сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі»² (виділення наше. — О. С., А. Ш.). Необхідно, щоб українська мова звільнилася від ознак радянської «новомови», які, на жаль, ще зберігаються, і міцно посіла своє місце в усіх галузях суспільного життя. Крім того, одним із пріоритетних напрямів мовної політики України на сучасному етапі є розвиток мовної системи. Це пов'язано з послідовною нормалізацією та кодифікацією української літературної мови.

Як відомо, у теорії культури мовлення розрізняють декілька типів норм: загальномовні, етичні (у тому числі етикетні) та комунікативні³.

Упровадження європейських стандартів в усі сфери життя українського суспільства передбачає закріплення в мові етичних і комунікативних норм, які відповідають загальноприйнятим міжнародним нормам. Необхідно розвивати комунікацію на засадах демократичних принципів, вільних від проявів дискримінації та сексизму⁴.

У європейській та американській традиціях термін *сексизм* спочатку вживався в соціальних науках і позначав «орієнтацію, яка ставить одну стать щодо

¹ Масенко Л. Мова і політика. — К., 1999. — С. 5–6.

² Українська мова : Енциклопедія / Ред. кол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова) та ін. — К., 2000. — С. 328.

³ Ширяев Е. Н. Типы норм и вопрос о культурно-речевых оценках // Культурно-речевая ситуация в современной России. — Екатеринбург, 2000. — С. 13.

⁴ Роль Верховної Ради України у впровадженні Закону «Про забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків»: Матеріали семінару для Комітетів Верховної Ради України, 24–25 листоп. 2005 р. — К., 2005. — 93 с.

іншої в несприятливі умови»⁵. При цьому дослідники свідомо дотримуються погляду про принципову відмінність, навіть протилежність чоловічої та жіночої природи; якщо аналіз стосується обох статей, то чоловіків зображають як норму, а жінок — як відхилення від норми⁶; теорії та висновки пропонуються в загальних термінах, які можуть бути застосовані до всього людства в цілому, інтереси та потреби жінок залишаються поза зоною уваги або просто ігноруються; зміст таких підходів знаходить своє відображення й у мові, що отримало назву «мовний сексизм».

Мовний сексизм визначають як «вияв у системі мови асиметрій, спрямованих проти жінок». Ідеться про патріархатні стереотипи, зафіксовані в мові, які нав'язують її носіям певну картину світу, де жінці відводиться другорядна роль і приписуються частіше негативні якості. Наприклад, у прислів'ях і приказках.

Як вияв сексизму розглядають і так званий мовний механізм «включення» до граматичного чоловічого роду: мова віддає перевагу чоловічим формам, якщо маються на увазі особи обох статей або група осіб різної статі. Зокрема, в багатьох сучасних мовах, у граматиці яких відображається рід (чоловічий і жіночий) для номінації чоловіків та жінок як у множині, так і в однині використовуються іменники чоловічого роду. Так, звичайно кажуть: «Учителі нашої школи...», хоча тут можуть викладати тільки вчительки. Міські, обласні, республіканські конкурси для вчителів (і вчительок!) називаються «Учитель року», проте в них перемагають не тільки чоловіки-вчителі, а й жінки-вчительки.

До останнього часу це виправдовувалося цілою низкою причин: суспільним розподілом праці між чоловіками та жінками, перевагою чоловічої праці в колі відповідних посад і професій (доцент, інженер, священник тощо)⁷, відсутністю ресурсів у самих мовах, тобто слів, що називають професії у формі жіночого роду, або нейтральних елементів, частіше нейтральних суфіксів для творення таких слів і под.

Однак сьогодні багато соціологів, психологів, лінгвістів визнають, що механізм «включення» сприяє ігноруванню жінок у картині світу⁸. Такий підхід ґрунтується на гіпотезі Сепіра — Уорфа: мова не тільки продукт суспільства, а й засіб формування його мислення та ментальності. Ще Е. Тайлор наголошував, що під час вивчення мов у соціальному аспекті потрібно приділяти велику увагу теорії граматичного роду, бо «рання тиранія слова над людським розумом виявляється найпотужнішим двигуном міфологічного розвитку»⁹ й, додамо, формування патріархатних стереотипів, які несуть певні ризики як для жінок, так і для чоловіків.

Виходячи з цього, лінгвісти наполягають на переусвідомленні та зміні існуючих мовних норм, вони вважають, що подолання ознак сексизму, свідоме нормування мови з урахуванням гендерного компонента є частиною сучасної мовної політики. Результати цих зусиль можна продемонструвати на прикладі англійської, німецької та інших мов.

У 1974 р. американська Національна рада вчителів англійської мови (NSTE) видала офіційний документ про звільнення англійської мови від дискримінаційних ознак. У ньому пропонувалося використовувати у всіх сферах життя мову, вільну від сексизму (*nonsexist language*). Згідно з цим документом рекомендувалося: 1) уникати узагальненого *man*, замість нього вживати *humanity, human, beings, people*; 2) використовувати однакові позначення за професією для чоловіків і жінок: *chair, presiding officer, moderator, head, chairperson* (замість

⁵ Воронина О. А. Женский вопрос в СССР : Демограф. диагноз. — М., 1990. — С. 6.

⁶ Бовуар де С. Друга стаття. — К., 1994. — Т. 1–2.

⁷ Виноградов В. В. Русский язык : Грамматическое учение о слове. — М., 1972. — С. 65.

⁸ Словарь гендерных терминов. — М., 2002. — С. 232–233.

⁹ Тайлор Э. Б. Первобытная культура. — М., 1989. — С. 141.

chairman, chairwoman), *fire fighter* (замість *fireman*), *police officer* (замість *police-man*) та ін.; 3) під час добору займенника у випадках, коли стать референта не визначена, вживати форму *he or she* (на письмі іноді *s/he*), а саме: після іменників *person, counterpart, individual* і под., а також неозначених займенників *one* або *someone*.

Така норма є загальноприйнятою та визначається як політично коректна. Її дотримуються на засіданнях ООН та Ради Європи, міжнародних зустрічах усіх рівнів, симпозиумах, конференціях. Гендерний компонент ураховується під час складання офіційних документів і в ЗМІ. Наприклад, у газеті «Нью Йорк Таймс» (19 верес. 2005) знаходимо: «He was running an intense campaign against Rosa L. DeLauro, a *congresswoman* from Connecticut... When his slate knocked off three of Mr. Menendez's allies, he handed the *congressman* an embarrassing defeat». Тобто, коли йдеться про конгресмена-чоловіка, вживається *congressman*, коли про жінку — *congresswoman*¹⁰.

На сайті офіційного державного друкарського агентства США (GPO — Government printing office) інформація про повернення податку на прибуток подається таким чином: «One can receive the EITC in one payment at the end of the year when the participant files *his or her* taxes, or *one* may receive partial credit throughout the year directly through the participant's paycheck»¹¹. «Можна повністю повернути податок на прибуток наприкінці року, коли *він* або *вона* заповнюють форми про прибуток; або можна повертати податок частинами, додаючи суму безпосередньо до зарплатні». Підкреслимо, що в англійській мові займенник-числівник *one* (у значенні «кожний, будь-який») не має роду, тобто використовується як гендерно нейтральний.

Німецькі соціологи, лінгвісти приділяють велику увагу проблемі номінації чоловіків і жінок за професією або посадою. Передусім ідеться про «чоловічі» та «жіночі» словотворчі елементи в німецькій мові. У 1978 р. З. Трель-Плетц зазначала, що в німецькій мові «немає жіночих назв для декана, державного міністра, посла. Так звані невизначені за статтю позначення осіб не нейтральні, їх не можна вважати симетричними»¹².

На початку 80-х років для німецької мови було запропоновано такі рекомендації: а) не вживати суфікс *-in* на позначення жінок за видом діяльності та професією, наприклад, замість слова *Studentin* пропонувалося залишити форму *Student* на позначення осіб обох статей; б) змінити парадигму німецького артикля та вживати при повторному називанні відповідний займенник чоловічого чи жіночого роду: *Der Student* — псевдонейтральна форма; *Die Student, der Student* — «нова» форма роду; *Die Studenten* — загальна нейтральна форма; в) відмовитися від використання суфіксів жіночого роду *-ess, -isse, -issin, -(eu)se*.

У 1991 р. у Нижній Саксонії було прийнято офіційний документ про посади урядових чиновників, у якому назви посад, що мали до останнього часу суфікс чоловічого роду, доповнено суфіксом жіночого роду, незалежно від того, про кого далі йдеться. Наприклад: «*Regierungsamtman*n — назва посади, яку обіймає чоловік, а *Regierungsamtfrau* — яку посідає жінка»¹³. До німецько-російського словника було внесено слово *Politikerin*, яке перекладається як *жінка-по-*

¹⁰ <http://www.nytimes.com/2005/09/19/nyregion/metrocampaigns/19menendez.html>.

¹¹ <http://permanent.access.gpo.gov/lps6620/resoukit.htm>.

¹² Цит. за: *Китайгородская М. В., Земская Е. А. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании : Коммуникативно-прагматический аспект.* — М., 1993. — С. 105.

¹³ Цит. за: *Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии.* — К., 1998. — С. 110.

літик¹⁴. Гадаємо, що така мовна політика Німеччини відіграла не останню роль у формуванні соціальної свідомості німецького суспільства, підтвердженням цього стало обрання Ангели Меркель на посаду канцлера Німеччини.

У шведській мові для позначення професій є слова з елементом *man*, напр.: *tjänsteman* «службовець, чиновник», *rorsman* «стерновий». Голова або спікер парламенту шведською називається *talman* (дослівно «мова-чоловік»).

За спостереженнями Б. Нільссон, елемент *-man* досі не зовсім втратив зв'язок з поняттям «чоловік», тому в офіційній обстановці пропонується замінювати назви наведеного типу іншими, нейтральними. Наприклад, депутат раніше називався *riksdagsman* «парламент-чоловік», тепер — *riksdagsledamot* «парламент-член».

За старою традицією депутати мають звертатися до спікера *herr talman* «пан спікер». Якщо цю посаду обіймає жінка, до неї звертаються *fru talman* «пані спікер»¹⁵.

У російських лінгвістів корекція мовних норм викликає неоднозначну оцінку. Наприклад, О. Д. Шмелєв вважає ці дії результатом поступки, на яку змушений іти «тероризований феміністками носій мови». На думку дослідника, нейтральний спосіб позначення часто виявляється неможливим не лише через «незграбності», а й просто відповідно до вимог граматичної правильності, тому що російській мові притаманне характерне «узгодження за формою»¹⁶.

Звичайно всі міркування про пріоритет чоловічого роду в російській мові спираються на авторитет праць В. В. Виноградова, який був переконаний, що форма чоловічого роду, яка визначає особу, підкреслює «не стільки ідею статі, скільки загальне уявлення про особу», тому такі слова, як *учасники*, *працівники*, *читачі*, *студенти* та ін. позначають осіб і чоловічої і жіночої статі¹⁷.

На нашу думку, це питання є не таким простим. Так, Й. П. Мучник звернув увагу на те, що «теоретично важливе питання про маркованість або немаркованість членів родового протиставлення отримує іноді своєрідне переломлення у практиці мовного спілкування»¹⁸. Учений наводить такий приклад, коли перед початком навчального року в крамницях Москви з'явилися шкільні канцелярські набори під назвою «Подарок першокласнику», яка викликала незадоволення багатьох батьків: на їхню думку, цей текст ігнорував першокласниць. Тому Й. П. Мучник вважає, що «з таких фактів мають, звичайно, бути зроблені певні висновки. Вони свідчать про необхідність ретельного вивчення питання про раціональність існуючих мовних норм»¹⁹.

І все ж традиційний погляд на мову та статі і сьогодні залишається домінуючим. Наприклад, на сторінках журналу «Русская речь» у статті «Обидная категория», підкреслюється, що «чим вищі рівень освіти і рівень мовного розвитку людини, тим послідовніше вона свідомо відмовляється від слів *аспірантка*, *делегатка*, *депутатка* у ситуаціях безоцінної номінації, оскільки в строгому офіційно-діловому мовленні сучасна стилістика рекомендує уникати агентив-

¹⁴ Штадлер В. Особенности употребления лексических единиц *женщина, мужчина, человек* у В. В. Жириновского // Гендер: язык, культура, коммуникация : Сб. науч. трудов. — М., 1999. — С. 25.

¹⁵ Нильссон Б. Человек и мужчина — о классах, индивидах и инстанциях // К постановке проблемы (на материале русского и шведского языков) : Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. — М., 1999. — С. 103–104.

¹⁶ Шмелев А. Д. Две стратегии при выборе рода анафорического референта // Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). — М., 1997. — С. 367.

¹⁷ Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. — М., 1972. — С. 62.

¹⁸ Мучник И. П. Категория рода и ее развитие в современном русском литературном языке // Развитие современного русского языка. — М., 1963. — С. 42–43.

¹⁹ Там же.

них номінацій жіночого роду типу *співробітниця* і навіть *бетонниця*». Ця норма обґрунтовується автором статті так: «Для ділових жінок, які досягли успіхів і громадського визнання, номінації, що підкреслюють “жіночість” і акцентують стать, зневажливі й навіть образливі»²⁰.

Таким чином, особливості російської мови у зв'язку зі статтю її носіїв досі розглядаються в межах традиційних лінгвістичних парадигм: морфології, синтаксису, теорії референції тощо.

В Україні забезпечення гендерної рівноправності стало однією з восьми цілей розвитку України в третьому тисячолітті²¹. Досягнення цієї мети передбачає: розроблення законодавчих та інституційних механізмів сприяння гендерній рівності, зокрема впровадження за необхідності гендерного квотування; введення в постійну практику гендерної експертизи законодавчих та нормативних актів, програм і заходів економічної та соціальної політики.

У зв'язку з цим у 2004 р. учасниці та учасники парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» представили ряд рекомендацій для Кабінету Міністрів України, в яких, зокрема, пропонується «розробити механізм здійснення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів з обов'язковим урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»²².

Прийняті Україною зобов'язання передбачають зміни не тільки в соціально-економічній політиці, а й у мовній. На наш погляд, гендерно чутливі норми поступово закріплюються в українській мові, хоча під час використання тих або інших мовних ресурсів усе ще спостерігається певна непослідовність.

Так, назви професій і посад в офіційних документах частіше вживаються в чоловічому роді. Звернімося до Державного класифікатора професій України (далі — ДКП)²³, який було розроблено Українським науково-дослідним інститутом праці Міністерства праці України за участю Інституту української мови НАН України і Науково-дослідного інституту статистики Міністерства статистики України.

У ДКП назви професій, посад, занять уживаються переважно в чоловічому роді — їх близько 7 тисяч, і лише 38 назв професій — у формі жіночого роду: *акушерка, буфетниця, вишивальниця, вишивальниця* (текстильно-галантерейних виробів), *в'язальниця, в'язальниця* (текстильно-галантерейних виробів, трикотажних виробів і полотна), *ворожжя, покоївка, завідувача машинописним бюро, каштелянка, килимарниця, мереживниця, манікюрниця, друкарка, молодша медична сестра, модистка, нянька, педикюрниця, санітарка, секретар-друкарка, секретар-стенографістка, сестра медична, сестра-буфетниця, сестра-прибиральниця, сестра-господиня, головна медична сестра, стенографістка, прибиральниця, квіткарка, швачка*.

На думку фахівців, це пояснюється двома причинами: 1) власне мовною, оскільки в українській мові назви цих професій уживаються тільки в жіночому роді (*мереживниця, ворожжя, покоївка*), слова чоловічого роду відсутні; 2) соціальною — назви професій у формі жіночого роду фіксуються ДКП у тому випадку, якщо більшість жінок має зазначену професію або обіймає таку посаду²⁴.

²⁰ Бортник Г. В. «Обидная» категория // Русская речь. — 2001. — № 2. — С. 52.

²¹ Цілі розвитку тисячоліття. Україна. — К., 2003. — С. 22.

²² Становище жінок в Україні: реалії та перспективи // Парламентські слухання. — 9 черв. 2004 р. — К., 2004. — С. 146.

²³ Державний класифікатор України (Класифікатор професій, ДК 003-95, видання офіційне, Держстандарт України, Київ 1995, чинний від 1996 01.01).

²⁴ Пузиренко Я. В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) // Наукові записки : Філол. науки. — К., 2000. — Т. 18. — С. 36-42.

Взагалі у ДКП у формі жіночого роду закріплено тільки ті професії та посади, які в суспільстві традиційно визнаються як «жіночі». Як правило, це професії та посади невисокого соціального статусу.

З іншого боку, у ДКП наведено досить велику кількість таких професій і посад у формі чоловічого роду, які в реальному житті вже давно стали переважно «жіночими»: *вчитель, журналіст, лікар, бібліотекар, контролер, методист, диспетчер, бухгалтер, поштар* та ін.

Заради справедливості зазначимо, що в ДКП є назви професій, які позначаються і в чоловічому і в жіночому роді. Але вони, як правило, збігаються за значенням або частково (*акушер* «лікар з вищою освітою»; *акушерка* «жінка з середньою медичною освітою»), або повністю (*машиніст* «фахівець, робітник, що керує машиною»; *машиністка* «жінка, яка працює за друкарською машинкою»).

Як показує практика, чим вищий соціальний статус професії або посади, тим частіше її назва вживається в чоловічому роді: *професор, архітектор, композитор, редактор, конструктор, менеджер, президент, міністр, диригент, депутат, ректор, посол, прокурор, адвокат, еколог, економіст, психолог* та ін. Однак такий, на перший погляд, «невинно»-граматичний спосіб насправді виявляється найпотужнішим ідеологічним засобом навіювання, впровадження до глибин свідомості думки про те, що жінка, яка займається згаданими професіями, береться «не за свою справу».

Крім того, вживання назв професій і посад лише у формі чоловічого роду ніби «виштовхує» жінку з багатьох інших граматичних форм (прикметників, займенників, дієслів у формі минулого часу і под.). Наприклад: *Новий районний прокурор повернувся з Києва. Він повідомив... А якщо прокурор жінка? Тоді прокурор повернулася(?), вона повідомила(?)*. Тим самим «ретельно дозується присутність жінки в мовному просторі, певно, це сильніше впливає на психіку, ніж грубі види дискримінації і проникає в глибші пласти саме внаслідок своєї неочевидності»²⁵.

«Невинно»-граматичний спосіб може обмежувати й чоловіків у набутті професійних навичок або під час працевлаштування, хоча це зустрічається значно рідше. Наприклад, записи в трудових книжках роблять відповідно до ДКП. Але як відчуває себе випускник медичного училища, професія якого в ДКП позначена тільки у формі жіночого роду: *сестра медична, головна медична сестра, молодша медична сестра, сестра медична операційна?*

Відомі випадки, коли чоловікам відмовляли у прийомі на посаду бібліотекаря міської бібліотеки (Київ, Сімферополь, Ялта) тільки тому, що це «жіноча» професія й у місті немає жодного чоловіка-бібліотекаря. А оголошення на зразок: «Потрібна кваліфікована медична сестра» або «Сучасна механізована пральня запрошує прачку-прасувальницю» навряд чи викличуть у чоловіків ентузіазм і бажання запропонувати свої послуги, хоча в останньому випадку підприємство «сучасне» та «механізоване».

Усе ж частіше з проблемами працевлаштування стикаються жінки. Так, за даними на 30.08.05 Сімферопольського міського центру зайнятості на вакантні робочі місця потрібно було 359 чоловіків і 83 жінки. Посади *автоелектрозварник, агент торговий, адміністратор, бармен, водій, диспетчер, менеджер, психолог, ревізор, юрисконсульт, офіціант* роботодавці пропонували тільки чоловікам, посади *покоївка, бібліотекар, бухгалтер, маляр, приймальниця, сестра медична, прибиральниця, швачка, секретар* — лише жінкам.

²⁵ Габриєлян Н. Медитации на тему феминизма : Всплывающая Атлантида // Общественные науки и современность. — 1993. — № 3. — С. 170–182.

Уживання назв професій, посад у чоловічому роді зустрічається не тільки у Державному класифікаторі, але практично в усьому законодавстві України. Наприклад, у ст. 23 Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» зазначається: «*Редактор (головний редактор) друкованого засобу масової інформації. Редактор (головний) редактор друкованого засобу масової інформації є керівником редакції, уповноваженим на те засновником (співзасновником)*»²⁶. У ст. 25: «*Журналіст редакції друкованого засобу масової інформації. Журналістом редакції друкованого засобу масової інформації відповідно до цього Закону є творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для друкованого засобу масової інформації*»²⁷.

У ст. 48 Закону України «Про Вищу освіту» записано: «Основними посадами педагогічних працівників вищих навчальних закладів першого і іншого рівнів акредитації є: *викладач; старший викладач; голова предметної (циклової) комісії; завідуючий відділенням; заступник директора; директор*. Основними посадами науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації є: *асистент; викладач; старший викладач; директор бібліотеки; науковий працівник бібліотеки; доцент; професор; завідуючий кафедри; декан; проректор; ректор*»²⁸.

Комунікативні норми, які сприяють подоланню сексизму, офіційно не закріплено в українській мові, як це вже сталося в США, Німеччині та інших європейських країнах. Тому в законах і кодексах України наявна деяка непослідовність у вживанні термінів і займенників, що їх супроводжують. Наприклад, у ст. 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення» використовується тільки термін *годувальник*: «Члени сім'ї, які мають право на пенсію в разі втрати *годувальника*. Право на пенсію в разі втрати *годувальника* мають непрацездатні члени сім'ї *померлого годувальника*, які були на його утриманні»²⁹. Тим самим, на наш погляд, ігнорується жінка як суб'єкт, яка в багатьох випадках є основним або єдиним «годувальником» у сім'ї.

Використання терміна *годувальник* тільки в чоловічому роді певною мірою пояснюється словниковим тлумаченням слів *годувальник* і *годувальниця*: *годувальник* — «1. Той, хто утримує кого-небудь. 2. Той, хто годує і доглядає кого-небудь або готує їжу», *годувальниця* — «1. Жінка, яка годує груддю дитину. 2. Жін. до годувальник»³⁰.

Для слова *годувальник* значення «той, хто утримує кого-небудь» є основним, а для *годувальниці* — неосновним, опосередкованим.

У розділі V-A, ст. 18-1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» читаємо: «Право на допомогу на дітей *одиноким матерям* мають *одинокі матері*... Якщо *одинокі матері* (*вдова, вдівець*) уклала шлюб, то за *нею* зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися до шлюбу»³¹. Іменники *вдова, вдівець* відповідно жіночого та чоловічого роду, однак далі за текстом «за *нею* зберігається...». Таке формулювання Закону ігнорує права одинокого батька.

У 2005 р. з ініціативи Комітетів Верховної Ради внесено зміни до ст. 18-1: «Якщо *одинокі матері, одинокий усиновитель* (*вдова, вдівець*) уклали шлюб, то за *ними* зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися чи бу-

²⁶ Україна. Закони. Основні чинні кодекси і закони України.— К., 2003.— С. 239.

²⁷ Там же.— С. 240.

²⁸ Там же.— С. 579.

²⁹ Там же.— С. 613.

³⁰ Новий тлумачний словник української мови.— К., 2004.— Т. 1.— С. 448.

³¹ Україна. Закони...— С. 808.

ли усиновлені до шлюбу, за умови якщо ці діти не були усиновлені чоловіком (дружиною)». Як бачимо, у тексті Закону залишився не нейтральний за значенням, емоційно забарвлений термін *одинок мати* — незаміжня жінка, яка має позашлюбну дитину³². В юридичній практиці не існує терміна *одинокий батько*, замість нього пропонується нейтральний описовий зворот типу «батько, який виховує дитину без матері»³³. Деякі експерти Комітетів Верховної Ради пропонують створити новий, позбавлений зайвих конотацій термін *самотня мати* — мати, яка виховує дитину без батька.

Зазначимо, що ст. 101³⁴ Кодексу про шлюб та сім'ю України має назву «Поняття усиновлення (удочеріння)», однак у ст. 104 використовується лише термін *усиновлюваний*: «Згода дитини на усиновлення. Для усиновлення потрібна згода усиновлюваного, якщо він досяг десятирічного віку»³⁵. Цим самим ігнорується процедура удочеріння дівчинки.

Однак гендерно чутливі норми починають поступово функціонувати в українській мові: «Шістдесят з лишком років творчої праці і більше чотирьох тисяч художніх творів віддала своєму народові Олена Кульчицька — народна художниця України»³⁶; «Вона ж бо щодня твердить: “Олюню, ти одна мамина помічниця, мусиш вчитися на лікарку або вчительку, бо вчена людина завжди в пошані»³⁷; «Вона була членкою Учительської громади, кружка ім. Ганни Барвінок при школі ім. Тараса Шевченка та культурно-освітньою референткою у відділі Союзу Українок»³⁸; «Ми сидимо в дикторській кабіні на Хрещатику, 26, де директорка Надія Подоляко із своїм колегою Віталієм Варенком час від часу виходять у прямий ефір з інформаційними повідомленнями»³⁹; «Із 14 жінок-редакторок у Києві та Київській області фахову журналістську освіту мали 6, філологічну — 4...»⁴⁰.

Такі слова вільно вживаються в сучасній українській мові, особливо в розмовній і ЗМІ. Цьому сприяють багаті та різноманітні ресурси української мови. У творенні слів жіночого роду, які позначають жінок за професією, посадою, юридичним статусом, українська мова досить гнучка і не консервативна. На думку О. О. Тараненка, «подібна активізація емоційних процесів констатується й для інших слов'янських мов на сучасному етапі їх розвитку: рос. *снайперша, інтерв'юерша* та ін., п. *biznesmenka, outsiderka, judoczka, meteorolożka* та ін., бр. *банкїрка, мнєджєрка, дзяржсакратарка* та ін. (хоч російська мова, як і раніше, виявляє меншу схильність до таких процесів порівняно з іншими східнослов'янськими мовами, а польська — порівняно як з іншими західнослов'янськими, так і з південнослов'янськими мовами»⁴¹.

Як стверджують автори «Теоретичної морфології української мови», співвідносність іменників чоловічого та жіночого роду, які вказують на професію,

³² Новий тлумачний словник української мови.— К., 2004.— Т. 2.— С. 438.

³³ Трудове законодавство. Стаття 182¹. Додаткова відпустка працівникам, які мають дітей // www.rada.ua

³⁴ Там же.— С. 748.

³⁵ Там же.— С. 749.

³⁶ Кавун О. «Працювати, мертвенно працювати для молоді, для всього народу» // Ми — в історії.— К., 1998.— С. 83.

³⁷ Кляиторна Г. «Ми серцем голі догола?» // Там же.— С. 215.

³⁸ Храплива-Щур Л. «Чорнобривців насіяла мати...» // Там же.— С. 225.

³⁹ Чухліб В. Болить її душа за рідну мову // Там же.— С. 242.

⁴⁰ Сидоренко Н. Гендерні доміанти в інформаційній площині України // Філософсько-антропологічні студії.— К., 2001.— С. 203.

⁴¹ Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух // Мовознавство.— 2005.— № 1.— С. 22.

посаду, рід занять, є «найтипівішим і найпродуктивнішим способом творення іменників на позначення осіб»⁴².

В українській мові суфікси *-к-*, *-иц-*, *-ниц-*, за допомогою яких утворюються слова жіночого роду, «поступово позбавляються емоційно-експресивних відтінків», стають нейтральними, тому що «цей словотворчий тип є живий і продуктивний»⁴³: *авторка, агрономка, бригадирка, доповідачка, лікарка, організаторка, вихователька, арматурниця, будівельниця* і под. Репертуар таких слів постійно поповнюється за рахунок «творення нових одиниць або засвоєння їх з мови західної української діаспори: *лідерка, режисерка, спікерка, ...прем'єрка, держсекретарка, ...членкиня, мисткиня...*»⁴⁴.

Але, незважаючи на очевидність поставленої проблеми, в офіційно-діловому та науковому мовленні досі перевагу віддають формам чоловічого роду.

Мабуть, настав час поставити питання про офіційне закріплення в сучасній українській мові етичних і комунікативних норм, що враховують гендерний компонент. Першим кроком може стати створення довідника української мови, в якому пропонуватимуться мовні форми, вільні від дискримінації та сексизму.

(Сімферополь)

О. І. SEMYKOLENOVA, А. Н. SHYLINA

PECULIARITIES OF MODERN LANGUAGE POLICY: GENDER COMPONENT

Language is one of the main components of social and gender identity. Reforming the language norms using gender component became a part of language policy of many countries. Gradual strengthening of gender-correct norms in Ukrainian language is reinforced by demographic changes that are going on in the society as well as rich and various language resources.

Key words: language policy, language norm, gender, sexism.

⁴² Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови.— К., 2004.— С. 91.

⁴³ Сучасна українська літературна мова // Стилїстика.— К., 1973.— С. 294.

⁴⁴ Тараненко О. О. Знач. праця.— С. 23.